

միջոց: Գրամարտը սաստկացաւ ու տեւեց երկար ատեն: Վերջապէս, ոչ մին համոզեց միւսը, բայց վէճերը դարձան շահեկան: Արուեստը տուաւ բիւրազան արտազերութիւններ:

Անհատապաշտներն ուրացան բնականը, հետեւաբար նաեւ ճշմարիտը: Ամէն ինչ կու գար իրենց անձէն:

Ասոնք զօրացան ժԸ դարուն: Ու, բազմացան յետ Մեծ Ռազմին, այս անգամ աւելի ցայտուն դժերով:

Ամենուր, ունեցան բիւր հետեւորդներ, բայց, չի գիտցուի իրենց ապագան: Արդէն, ո՛չ ոք չէ կարող ըմբռնել ճշմարիտը՝ եթէ կապուի իր Նս-ին: Անհատապաշտը կը հերքէ աս: Իր Նս-ն է իր Արուեստը: Կարճատես՝ չի գիտեր հեռուն, զի չի կըրնար: Ու, հարկաւ, իր արտազերութիւնները կ'ըլլան միջոց մանրամասներ՝ բայց ե՛րբեք համադրութիւններ:

Անմրցելի գեղագէտ Անաթօլ Փրանս փաստեց՝ ամբողջ իր կեանքով, թէ ո՛րեւէ ճշմարտութիւն չ'ապրիր առանց գեղեցկութեան: Ինչ որ կը հաստատէ արդարեւ, թէ գեղեցիկ ոճն է ամէն ինչ, կամ, Արուեստն իսկ...:

* * *

Ատենին, դասականութիւնը կը պարտադրէր Արուեստին որոշ ձեւ: Այսօր ո՛չ մէկ օրէնք կը յարգուի: Արդէն, ծնած ա-

զատ, Արուեստը կ'ապրի ազատ: Շղթան զայն կ'օրհասէ:

Նաեւ, Արուեստը չունի լաւ կամ գէշ բարոյական: Մնաց որ չէ կարելի սահմանել ըմբռնումը «բարոյական»ին: Ճիշտ ինչպէս չէ կարելի սահմանել ըմբռնումը «Գեղեցիկ»ին: Գեղագէտ Վայլտ մերժեց ամէն բարոյական իր ապրումովն իսկ...: Պօտըլե՛ռ իսկ...: Անտրէ Ժիտ հեռացուց իր երկերէն ամէն ինչ որ կը կրէր դրոշմը բարոյականին...: Վերջապէս, ի՞նչ բարոյական ունին այն բիւր անուանի կտաւները՝ ուր մարդիկ զիրար կը յօշոտեն սուրերով թէ սուրիններով...:

* * *

Եթէ, նորերը չեն սիրեր այլեւս հին ձեւերը դասական երկերուն՝ չեն դադրիր ալ սակայն զանոնք ընդունել իբր հանճարեղ արտազերութիւններ: Սա կը նշանակէ թէ, մենք կը փորձենք տալ Արուեստին աւելի՛ լայն սահմանում քան հիները:

Արդ, Արուեստը պարտի ապրիլ ազատ, անկաշկանդ, գերծ ամէն օրէնքէ թէ նկատումէ:

Զի՛ արդարեւ, Ան է կատարեալ գոյութիւն, անմեռ, անայլայլ ու աստուածային...:

Աղեքսանդրիա

ՎԱՀԱՆ ՇԱՀՊԱԶ

ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՆԻՇԵՐ

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՈՒԹՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻՌՈՎ

1838-1938

Ա.

Ազգերու պատմութեան մէջ ոսկի տառերով կ'արձանագրուին յաճախ անունները խօսքի եւ գրչի տիրաւորներուն՝ որ կըրցեր են կերտել ու բարձրացնել ժողովուրդներու բարոյականը, առարկայ դառնալով անոնց փառաբանութիւններուն:

Ոչ մէկ տարակոյս՝ թէ այդ հաղուադիւտ մահկանացուներու առաջին շարքին մէջ էր մեր խոնարհ եւ անպաճոյճ վանականը, որ իր աստուածամերձ վարքովն ու ծովածաւալ գիտութեամբը պանծացուց հայ ազգը եւ պատկառելի ըրաւ զայն օտարներու:

Ան իր օրինակովն իսկ հիմնաւորեց Մըխիթարեաններու համար այնքան փարելի սկզբունքը թէ՛ առանց բարեպաշտութեան՝ կարելի չէ ազգասէր համարուիլ: Անհաւատարիմն Աստուծոյ՝ անհաւատարիմ է հայրենաց:

Այս կրկնակ տեսակէտով՝ աւելի շահեկան է Նահապետին առանձնական կեանքը: Հոն որոշ կը տեսնուին անոր հոգեկան մեծութիւնը եւ բոլոր հմայքը այն գաղտնիքին՝ որով գիտցաւ ապրիլ միշտ Աստուծոյ կամքին եւ կոչումին կատարեալ համաձայնութեամբ, ու գրաւել միանգամայն ընդհանուր Հայութեան հիացումը՝ իր գրական հսկայ գործունէութեամբ:

Ներկայապէս մեր մէջ տարիքով յառաջացածներուն եւ միջին հասակին ծանօթ

են տրուած զանազան երեկոյթներն ու զըրուատիքները՝ ի պատիւ անոր յաղթապանձ կեանքին, թէ՛ կենդանութեանը ատեն եւ թէ՛ մահէն ետքը:

Չեմ յուսար աւելորդաբան նկատուիլ՝ եթէ անոնց շարքին ուղեւ միացնել իմ այս պարզուկ խօսքերս, « Իբր կաթիլ մի ի դուլէ »: Վասն զի նախ իրեն մօտ ապրողներու իւրաքանչիւրին մէջ ան թողած է ուրոյն յիշատակներ՝ մէկմէկէ աւելի դարմանալի եւ հրահանգիչ: Յետոյ պարտականութիւն է մոռացութեան չտալ ի սպառ անոր բազմաբեղուն կեանքին ամենակարեւոր մէկ թուականը, կ'ուղեմ ըսել՝ տարւոյս սկզբնաւորութեամբը լրացած Ուխտադրութեան հարիւրամեակը, որ ինչպէս ամէն Միխիթարեաններու, կը յիշեցնէ անոր բոլորանուէր անձնագոհութիւնը՝ ի փառս Աստուծոյ եւ յօժանդակութիւն մեր օգտածարաւ ազգին: Արդարեւ դար մը առաջ՝ երբ տակաւին ծագկահասակ պարմանի մըն էր ան՝ վառվռոռն եւ խոստմնալից, եթէ տուած չըլլար զինք կանչող Տեառն եւ Տիրամօր իր անդառնալի որոշումը, անկեղծ ու խոնարհ եղիցիմ, Միաբանութիւնս պիտի զրկուէր իր պանծալի հոգեղաւակին անբաւ արդիւնքներէն, եւ հայ ազգը պիտի չտեսնէր իր հորիզոնին վերեւ ծագած այս ամենափայլուն աստղը:

Ահա՛ իբր նախարան՝ իմ դադաւարս որ ընդհանուրին համոզումն է արդէն: Իցի՛ւ թէ գործնապէս կարենայի զայն լիովին պատկերացնել: Սակայն կարելի չէ քանի մը տողերու մէջ պարտական համառօտը անդամ անոր կենսադրութեան՝ որ դործ է աւելի ձեռնհասներու, եւ հատորներու կարօտ:

Իմ նպատակս յոյժ համեստ է ու պարզ, ինչպէս պիտի տեսնէք: Կ'ուզեմ առիթէն օգտուիլ, և հայրենաշունչ տօնին առիթով ներկայացնել անձնական տպաւորութիւններս՝ իր բնատուր ձիրքերուն եւ հրեշտակալորն կենցաղի մասին, նշանակելով զանոնք յայտարարող դրուագներ ու մասնադէպեր՝ որոնց ես ինքս եղած եմ աւանատես կամ ականջալուր:

* * *

Հայր Ալիշանի գրական հսկայ գործունէութիւնը արդիւնք է հիանալի կարողութեան եւ բնատուր ձիրքերու որոնցմով օժտուած էր մանկութենէն ի վեր:

Ան ունէր Ամենասուր միտք եւ անվրէպ իշխողութիւն:

Մշտատես ու անյադ ընթերցումներով բոլոր նշանաւոր հեղինակներու գաղափարներն ու բանաձեւերը նոյնութեամբ իր յիշողութեան մէջ ամբարելէ զատ, մագաղթներու փոշիներէն եւ միաձեւ ու տաղտկալի հայ յուշագիրներէ դուրս կը բերէր եւ ինքնայատուկ հնարագիտութեամբ իր նպատակին կը յարմարցնէր պատմական այնպիսի դանձեր, որոնց անտեղեակ էին իրենք գրողները: Անոր այս մանրասոյգ գործունէութեան իբր պերճախօս վկայ՝ կը տեսնուէր իր աջակողմի դարանին վերեւ ձեռագիր ստուար հատորներուն շարանը՝ Հայկաբան խորագրով: Անոնք կը բաղկանային ցիրուցան անթիւ ծանօթագրութիւններէ, որոնց ամէն մէկը ինք միայն գիտէր գտնել եւ օգտագործել ի հարկին: Նոյնպէս ստուար մատենաներէ կազմուած բեմ մը կը թուէր իր գրասեղանը՝ որու առջեւ երկար ժամերով կը բազմէր ու զբաղած կ'երեւէր ձիւնափայլ գը-

լուխը, խորհրդատուներ հրաշագործ մըտքին՝ ուր կը ցած էր ամփոփել ոչ միայն քաղաքներն ու դիւղերը, լեռներն ու դաշտերը, գետերն ու ծովակները իր պաշտած հայրենիքին՝ զոր երբեք տեսած չէր, այլ ամբողջ համրանքը անոր այգիներուն, աղբիւրներուն, տուններուն եւ թաղերուն, եւ ասոնց վերաբերող պատմական մանր յիշատակներն անգամ:

Այս մասին ունինք արդէն հանրածանօթ ու խոշոր հատորներ՝ ամէն ալ իր գրչէն ելած: Ես կը սիրեմ յիշեցնել միայն գրաբար յանգաւոր ոտանաւոր մը՝ թողուած իր Նուագներուն մէկ անկիւնը, եւ գուցէ անտեսուած շատերէ՝ իբր աննշան եւ անկարեւոր:

Բաժինի Հայոց Մեծաց խորագրին տակ, հոն 47 էջերու մէջ ամփոփուած կը գտնենք Հին Հայաստանի 15 աշխարհներն ու 150 նահանգները՝ իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով:

Նորընծայական ընթացքիս օրերուն, բընականաբար ինձ յատուկ շահագրգռութեան նիւթ եղած էր անոր մէջ ծնողափայլին վերաբերող բաժինը: Ամէն անգամ զայն կարդալուս՝ ինձ կը թուէր մէկիկ մէկիկ տեսնել Խարբերդի արգաւանդ դաշտին ցանուցիւր հայաճուռ գիւղերն ու աւանները, Հիւսնիկ, Մորնիկ, Եղեղի, Կայսրիկ, Դատեմ, Բաղմաշէն, Գառնիկերտ, Հաւաւ, Բերչենչ, եւ ասոնց նման շատ մը չէն վայրեր ու վանքեր, մանաւանդ Ծովքի ծովակին նուիրական սուրբ Նշանը՝ մանրանկարուած սա երկտողիկով:

Յեզր աշխարհին ծածանի ծիածալըն ծովակ,

Ուր Գրիգորեանց ամբարձաւ գերաստիճանըն գահակ:

Եւ կրնա՞ր միթէ իր սուր տեսութենէն վրիպիլ ծովակին զղեակը՝ ո'րքան փոքրիկ ու մանրագիտական՝ նոյնքան մօտիկ հայրենակարօտ սրտին, քանի որ հոն ծնած էր Ս. Ներսէս Շնորհալին, եւ նոյնը եղած էր մեծ Հայրապետին եւ անոր մեծ Եղբոր

բնակարանն ու կաթողիկոսարանը, Հռոմ-կլայ փոխադրուելէ առաջ⁽¹⁾:

Գերպ. Իգնատիոս Կիւրեղեան Աբրահօր ընտրութենէն քիչ յետոյ, 1876 Հոկտեմբերին, Պոլսէն վանք զրկուած էին Հայր Բառնարաս Վ. ի հետ 10 պատանիներ, ես ինքս ըլլալով անոնց մէջ կրտսերագոյնը: Ձգեստ առնելէ առաջ՝ ըստ սովորութեան՝ երեկոյ մը ձեմարանը ներկայացուած էինք՝ Աբրահօր և վարդապետներուն: Ամենքը հետաքրքրուած այլեայլ հարցումներով երբ մեզի երգել կու տային ու կը զբարձանային անդին իմ աչքիս զարկաւ ու մանկական ուշադրաւոր յանկարծ ալեղարդ դէմք մը՝ գեղապատշաճ հասակով, շնորհարոյր եւ պատկառաղդեցիկ, որ միշտ ոտքի վրայ՝ կ'երթեւեկէր ծանր եւ յուշիկ, ստէպ անոյշ ակնարկ մը նետելով վրանիս: Հ. Ալիշանն էր ան, ու թէեւ անծանօթ էր ինձ անձամբ, բայց ես կը կարծէի տեսնել իրականը այն պատկերին՝ զոր տեսած էի Խարբերդ ասկէ զրկուած «Գիրք գալուսթեան»ին սկիզբը: Դժուարութեամբ բաներ մը երգեցին ընկերներս՝ զատ զատ, եւ կարգը ինձ եկած ըլլալով՝ մտածեցի մըմնջել Անի քաղաքը⁽²⁾ որ մտքիս մէջն էր ամբողջութեամբ, թէեւ գիտէի ուրիշ ազգային երգեր ալ եւ նոյն իսկ այս մեր վանքէն ելածներ, ինչպէս՝ Յազատն ի վեր ի Մասիս, Արշաւեմ քաղաքս ի սուր, Բաւ փոքրտան, Մնացես քարեաւ սէր իմ սէր, եւն: Ես չէի կրնար ըմբռնել այն ատեն թէ ինչ ազդեցութիւն պիտի ընէր իմ այն երգս վարդապետներուն վրայ, մանաւանդ Հայր Ալիշանին, որ՝ աւարտելուս պէս՝ քովս մօտեցաւ, եւ իբր թէ Խարբերդու վրայ տեղեկութիւն առնելու մտքով՝ հարցուց ինձի. «Սուրբ Կարապետի ժամուն դուր մե՞ծ է՝ քէ պզտիկ»: Անմիջապէս «Մեծ է» պատասխանեցի, պատանեկան միամտութեամբ: «Ձէ, տղաս, մեծ չէ՛» — յարեց ան — «դեռ պզտիկ ըլլալուդ համար՝ քեզի մեծ երեւցեր է»: Այս իր խօսքը այնուհետեւ պահեցի միշտ մտքիս մէջ, ու երբ առիթը

ունեցայ յետոյ երթալու տեսնելու հայրենիքս, անմիջապէս տեսայ եւ ստուգեցի որ յիշեալ եկեղեցին իր ամէն մասերովը մեծաշէն ըլլալով հանդերձ՝ անոր արտաքին կամ դէպ ի փողոց հանող գլխաւոր դուռը շատ աւելի փոքր էր քան ներսիները. եւ թաղականներու ըսածին համաձայն՝ իրենց նախորդները հարկադրուած են այդպէս ընելու, որպէս զի թուրքերը բռնութեամբ չկարենան իրենց ձիրքը անկէ ներս մտցնել ու կապել դաւիթին մէջ: Այն ատեն հասկըցայ թէ ո՞րչափ իրաւացի էր ուսաստան խմբագրի մը խանդավառ զբընուառիքը 90ական թուականին, որու մէջ կը շնչոտէր ի միջի այլոց. «Հայր Ալիշան մեծ ու հեռատես աչք մըն է՝ որ վեցնտիկ կեցած՝ կրցեր է համբել Հայաստանին ամէն քարերը»:

Անոր ինքնայատուկ կարողութեան ոչ նուազ զօրաւոր ապացոյցներ էին Գիւտաւոր եւ սրամիտ հանճարաւորութիւնները, միշտ խորհրդաւոր ու կտրուկ, եւ յաճախ միակ բառով կամ ձեւով արտայայտուած: Յիշեմ մէկերկուքը իմ գիտցածներէս. — 1876 տարւոյն վերջերը Կիւրեղեան նորընտիր Աբրահայր Հռոմ դացած էր արքեպիսկոպոս ձեռնադրուելու համար, եւ յաջորդող 1877ին առաջին օրը՝ մայրավանքիս բոլոր միաբանները սեղանատան մէջ հաւաքուած էին՝ եկող Կաղանդը բարեւելու նպատակով՝ ըստ վանական սովորութեան:

Այդ առթիւ, ես իբր ամենքէն պզտիկը,

1. Միենայն պատճառով, Գ. Վ. Սրուանձտեանց անձամբ այցելելով այդ սրբավայրին ու մեծապէս խանդավառուած՝ կը բացազանչէր իր Համով — Հոտովին մէջ. «Համով՝ քարերուն, համով՝ փշտակաց վրայ բռնած խոտերուն... Ո՞վ կրնայ բողոք զեզ քարիք եւ ալիք Ծովք — զղեկիս: Արդեօք որքան սիրտի պարիք դուք կամ ես. տա՛յր ինձ երկիք այն երբեքիկ առիթն կրկնուէր անյապ համբոյրս եւ անհատ արցունքս ի մեզ»:

2. Այդ բառերով կը սկսի այն հիւսիսայն ողբաձայն երգը զոր յօրինել ու առաջին անգամ լաւով երգել է Աղեքսանդր Վրդ. Արարատեան:

յետին աթոռակիս վրայ կծկած՝ հետաքրքրութեամբ կը դիտէի դահազուիս Հայր Ալիշանը, որ հեզուկ ակնարկով ու ձեռքերը դաստակներուն վրայ ամփոփած՝ կը բանախօսէր մատնանիչ ընելով մարդկային տարիքի երեք շրջաններուն յատուկ թերութիւնները, մանուկ անփորձ, երիտասարդ յանդուգն եւ ծեր յամառ, այնքան համոզիչ եւ ազդու չեղտերով՝ որ իմ մատղաշ մտքիս մէջ տպաւորուեցան ու կը մնան դեռ մինչեւ այսօր:

Յետոյ, երբ Քահանայ ձեռնադրուած էի արդէն, երիտասարդ արեղաներս սովոր էինք աջահամբոյրի երթալ իր տօնին օրը՝ նոր բան մը լսելու եւ օրհնութիւնը առնելու փափաքով: Անգամ մը սակայն, ի՞նչ առիթով՝ չեմ յիշեր, դուրսը հորիզոնին վերեւ որոտումներ կը լսուէին՝ երբ իրեն ներկայացանք. « Ինչպէս Ելիֆտալիան ներքակ հասնիքներու բախումէն լոյս կը ծնանի, ըսաւ, նոյնպէս ալ սիրոյ կայծը յառաջ կու գայ, երկու հակառակորդներու միջեւ, եթէ անոնք ուղղամիտ եւ բարեսիրտ ըլլան»:

Ասոր վրայ մէկերկու տարի անցած էր, ու ես Պոլիս Գատըղիղի մեր Վարժարանը կը գտնուէի ուսուցչութեան պաշտօնով: Պարտականութիւն համարեցի փութացընել իրեն շնորհաւորական անդրանիկ նամակս, որ կ'երեւի քիչ մը կանուխ ձեռքը հասած ըլլալով՝ կը պատասխանէր ինձ այցաքարտովը այսպէս. Արգոյ եւ Սիրելի Հայրիկ, — Ըստ կանխելոյ գարնայնի եղանակին գայս ամ, ընկալայ կանխիկ եւ գմաղթանդ՝ որպէս գթնչնոց պարտիզիդ. եւ ես նմանեաց եւ անմանեաց նոցին քեւաւորաց յանձն առնեմ գ'իեզ, անախ եւ անվտանգ վաստակել ի պաշտամանդ եւ ուրախ լինել: Այս նման եւ անման քեւաւորներու նկարագեղ եւ հոգելից շրջաբանութիւնը, այսինքն Հրեշտակները՝ որոնց կը յանձնէր զիս, խորապէս ազդած էր վրաս: Առանց պատճառի չէին անախ եւ անվտանգ բառերն ալ՝ բխած իր գերբզգայուն սրտէն: Վասն զի ճիշտ այդ ատեն

հայկական նահանգներու համիտեան ջարդին նախօրեակն էր, եւ Պոլսոյ մէջ յայտնի չըլկներ ու նշաններ կային մեծագոյն չարիքներու՝ որոնց կրնայինք ենթարկուիլ: Ասով հանդերձ՝ մեր Վարժարանին կանոնաւոր ընթացքը կը շարունակուէր ակադէմիկ հունձքերով՝ աւելի քան երբեք, եւ ըստ կարգադրութեան Մուրատ-Ռափայէլեան Տեսչութեան եւ մերինին, ինձ վիճակուեցաւ կատարել 12 շրջանաւարտներու դէպ ի Վենետիկ փոխադրութիւնը, երբ հազիւ կասեր էր հայրենակ դաւաններուն առաջին աղէտը: Արդ ինձ տրուած այդ պաշտօնը կատարելէս ետքը, կրկին ներկայացայ Աթոռակալ մեր Հօր՝ օրհնութիւնը առնելու համար: Զերմ աջահամբոյրս տալէ և իր ողջերթի խօսքը լսելէս ետքը՝ երբ փափաք յայտնեցի ունենալ իրմէ յիշատակ մը, մատով ցոյց տուաւ քովի գրադարանին վերեւ գտնուող վանքի փոքրիկ լուսանկարներէ մին: Առի դայն եւ հակառակ կողմով առջեւ դրի խնդրելով որ հաճի անոր վրայ իր գրելով յուշիկ մը շնորհել ինձ:

Անուշ Ժպիտ մը փայլեցաւ դէմքին վրայ, գրեց անմիջապէս սա խօսքը միայն. Այս է հանգիստ իմ, Հ. Ղեւոնդ Մ. Ալիշան, 26 Օգոստ. 1896, եւ ձեռքս դրաւ դայն իր պաշտելի ձեռքով՝ զոր կրկին համբուրեցի ու բաժնուեցայ տխուր նախազգացումով թէ պիտի չտեսնէի զինքը⁽³⁾: Շատ դուռ մնացած չէի նաեւ այցելութեանս արդիւնքէն, զարմացեր էի թէ ինչո՞ւ վանքի չնչին նկարը ուղեց տալ ինձ՝ վրան ալ՝ Այս է հանգիստ իմ գրելով: Բայց քիչ յետոյ, նոյն ուղեւորութեանս ընթացքին հասկցայ անոր թաքուն իմաստը: Անով կ'իմացնէր սրտով ու մտքով միացած՝ ապրիլ մեր մայրավանքին հետ՝ որչափ հեռի գտնուիմ մարմնով: Այնուհետեւ իմ սկզբունքս եղաւ այդ ոսկեղի-

3. Նախապէս ինձ Պոլիս գրկած քարտին և ուրիշ կարեւոր նամակներուն հետ՝ այդ յիշատակն ալ մինչեւ այսօր պահած եմ իրեն մասունքս:

նիկ աւանդը, մանաւանդ գաւառային կեանքիս մէջ:

Տարակոյս չկայ որ անոր այս ինքնաշարժ եւ զրաւիչ հանճարաբանութիւնները եղած են ոչ միայն խանդն ու աւելնը իր բանաստեղծական թռիչքներուն, այլ զլիաւոր դարդն ու հմայքը՝ բոլոր գործերուն: Եւ, ըստ իս՝ այս է պատճառը՝ անշուշտ որ իր մեծանուն աշակերտները, Միքայէլ Փորթուքալ Փաշա, Յակոբ Տամատ, Սրապիոն Հեքիմեան, Թոմաս Թէրզեան, Մկրտիչ Աճէմեան եւ ուրիշներ՝ երբեք չդադրեցան փառաբանանքներ հիւսելէ մինչեւ իրենց վերջին շունչը, վասն զի ամէն առիթներու մէջ ան գիտէր նոր կայծ մը ձգել անոնց խանդավառ սրտերուն մէջ: — Շուրջ 1888-90 թուականներուն, ինչպէս շատերու ծանօթ է, Թոմաս Թէրզեան իր երբեմնի աննման Տեսչին նուէր դրկած էր լուսանկարը իր փոքրիկ գաւաղին՝ նժոյգի մը վրայ նստուցած, եւ ըստորեւ գրելով սա ընծայականը՝ անոր բերնէն.

Ո՛վ Հայր հօր իմոյ, պարծանք Դու ազգիս, ե՞րբ Բո աշակերտ ընկալցիս եւ զիս:

Հ. Ալիշան կը պատասխանէր նոյնպէս երկտողիկով մը՝ այսպէս.

Ան'ւշ քոռնեակ, քըշէ՛ շուտով՝ որ հասնիս, եւ փառնու ծայրն եմ, գուցէ չես գրտներ զիս:

Զոյգ անբաժան սրտերու քաղցրահնչուն արձագանդ՝ մտերմօրէն փոխանակուած գրադէտին եւ իր մեծանուն Դաստիարակին միջեւ, զոր պարբերաթերթ մը ատենին ծանօթացուց հանրութեան, ցոյց տալով ալիշանեան պատասխանին քնքուշ եւ առինքնող հանգամանքը:

Անցուղարձէն քիչ յետոյ, Մկրտիչ Աճէմեան, նոյնպէս ազգային ծանօթ բանաստեղծ, հետեւեալը կը գրէր իր գասընկեր Թէրզեանին.

Քո յուշատետրին մէջ այն երբեակ տող՝ Զորքս գրծած է մեծ Հայրըն քերթող, եւ համբուրեցի շրթամբ քերթեալնդ. եւ կազդուրեցաւ հոգիս իմ հիւանդ. Ո՛վ կըրնայ լըսել նորա քաղցրիկ լար եւ սիրտ փրկակիւղ չի յուզուիր չի լար:

Եւ յիշած երբեակ տողը սա էր.

«Որպիսի՞ ինչ է այն լար սրտի որ եւ յետ քազմամեայ լուրքեանց ոչ նուազէ յառաջնոյ պնդութեան, այլ եւս առաւելու քաղցրութեամբ»: Հ. Ղեւոնդ Մ. Ալիշան:

Բաւական ետքը՝ Վենետիկ կու գայ Աւագ Գաբրիւն անունով հայ նաւապետ մը, եւ սիրալիկ վերաբերումներ կ'ըլլան անոր եւ մեր վանականներու միջեւ: Այդ առթիւ եւս կը շարժի Ալիշանի մեղրածոր գրելը, եւ ազգային հիւրին ողջերթ կը մաղթէ սա վերջաւորութեամբ.

Յալեկոծեալ ժամանակ՝
Խաղաղ է ծով քան ցամաք,
Վարէ՛ դու զմաւոյ միշտ յառաջ
Թէ գայ խնոտմ քէ հառաչ:

Անոր իսկատիպ հանճարաբանութեան անվիճելի նմոյշներ են նաեւ թողած վերտառութիւնները, կտրուկ եւ ազդեցիկ ներկարներ մարդկային յոռի բարքերու: Գաղափար մը տալու համար՝ յիշեմ հոս անոնցմէ մէկերկուքը՝ աշխարհաբար թարգմանութիւններով միասին.

ՇԱՂԱԿՐԱՏԻ ՄԸ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Ա՞ստ ուրեմն լուռ կաս
Շատախօսըդ Դիմաս:
(Լուռ կը կենաս ուրեմն հո՞ս
է՛յ դու Դեմաս շատախօս):

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ԾՈՅԼԻ ՄԸ

Այս Յովսէպ է դադար
Որ այլ ինչ ոչ արար:
(Այս Յովսէպ դադարն է՝
Որ ուրիշ բան ըրած չէ):

ԱՌ ԲԱՆԱԳՈՂ

Ի մատենից մուրաս հաննար՝
 Զի յայտնեսցիս քաջ գոյ տըխմար:
 (Մատենաներէ գու միշտ հանճար կը մու-
 րաս՝
 Որպէս զի բուն տըխմար ըլլալը ցոյց
 տաս):

ՎԱՏ ԵՐԳԻԶ

Ամենահնար է Սահակ յերգ, չիք խըտիք
 ինչ
 Ընդ նըւագելն, ընդ որոտալն եւ ընդ
 զըռինչ:
 (Սահակ երգիչ մ'է գերընտիր, ամենա-
 հնաւ,
 Նըւագ, որոտ, զըռինչ՝ մէկ են իրեն հա-
 մար):

ԻՄԱՍՏԱԿ

Ընդէ՞ր Ղազար յօնըս պոքստէ կոկոզ կո-
 կոզ,
 Զի բանագէտ է, վարժապետ, այլ եւ քա-
 րոզ:
 (Ինչո՞ւ Ղազար յօնք կը պոքստէ կոկոզ
 կոկոզ,
 Զի բանգէտ է ու վարժապետ, նաեւ քա-
 րոզ):

ՅՐՏԱԲԱՆ

Լեզուս խօսի Սիմոն, գիտէ եւ քառ եւ տաղ
 Բագուս եւ այլս, զի՞նչ պակասէ. — Կըրակ
 եւ Աղ:
 (Լեզուագէտ է Սիմոն, գիտէ եւ ճառ եւ
 տաղ,
 Ու գեռ շատ բան. ի՞նչ կը պակսի. — Կը-
 րակ եւ Աղ):

ԿԻՆ ԼԿՏԻ

Քօղածածուկ շըրջի Շամիկն ամօթխած,
 Զի յամօթոյ՝ միայն պատառն այն մընաց:
 (Նէ կը շըջի քօղածածուկ, ամօթխած,
 Զի ամօթի տեղ՝ այն պատառն մընաց):

ԱՌ ՓՈՓՈԽԱՄԻՏ

Բախտ ըզգլխով քով գեգերի միշտ, ըն-
 դէ՞ր:

Զի դիւրաշուրջ քան գայդ անիւ գըտեալ
 չէր:

(Բախտը ինչո՞ւ կը գեգերի միշտ գլխով
 չուրջը՝ գլխով):

Զի զըտած չէր երբեք անիւ մը դիւրաշուրջ
 ատոր պէս):

ԱՌ ԲԱՐՁՐԱՄԻՏ

Ձըգտեալդ ի վեր քան ըզգափ, ո՞վ կար-
 ծեցեալ չափահաս,
 Աշխարհի ունչս արարեալ որ բարձրա-
 կոխս ընթանաս,
 Դարձի՛ր հայեաց ո՞ւր կոխես, հայեա՛ց ի
 յետս եւ յառաջ,
 Հայեա՛ց յանցեալսն եւ գալիս, եւ ծանիցես
 ըզգեգ քաջ:
 (Դու որ չափէդ վեր ելած, ո՞վ կարծըւած
 չափահաս,
 Աշխարհի վրայ կը խնդաս ու խիստ բար-
 ձրէն կ'ընթանաս,
 Նայէ՛ տե՛ս ո՞ւր կը կոխես, նայէ՛ ետեւ ու
 առաջ
 Դիտէ անցեալն ու գալիք, պիտի ճանչնաս
 ըզգեգ քաջ)(⁴):

«Մարդ չի կրնար մեծ ըլլալ՝ եթէ աւելի
 միտք ունի քան սիրտ», կ'ըսէ հոգեբան մը:
 Այս իրաւացի պատգամին մէկ պերճա-
 խօս ապացոյցը եղաւ մեր հոգեւոյս Նա-
 հապետին կեանքը: Ան մեծ էր ոչ միայն
 մտքով՝ այլ մանաւանդ սրտով, որ Աս-
 տուծմէ ետքը՝ բոլորանուէր զոհարանն էր
 հայրենիքի սիրոյն, եւ գլխաւոր աղբիւրը
 իր քերթողական ներշնչութեան: Ահա՛
 թէ ինչո՞ւ անոր յատուկ գուրգուրանքին
 առարկայ եղած կը տեսնէինք Հայութեան
 վերաբերող ամենաչնչին յիշատակները,
 դէպքերն ու աւանդները:

4. Աստուծոյ և ուրիշ նմաններ, հինգն ծանօթ ինձ,
 Նուագներու վերջին տպագրութեանց մէջ կը պակսին,
 յետոյ ջնջուած են Հեղինակին կողմէ՝ տարապայման
 խղճահարութեամբ:

Առաջին անգամ իմ վենետիկ գալէս եր-
 կու տարի ետքը, 1878, բարեկենդանային
 կիւրակէի մը երեկոյին էր, եւ ըստ վա-
 նական սովորութեան՝ մեծ ու պղտիկ սե-
 ղանատան մէջ կը վայելէինք համեստ հաց-
 կերոյթնիս՝ աղղային երգերով: Յանկարծ
 Վ. Հ. Դաւիթ մեր վերակացուն վերէն
 դէպ ի մեղ գալով՝ «Ձեր մէջ Անի քաղաք
 երգը զիտցողն ո՞վ է» հարցուց, եւ ըն-
 կերներուս կողմէ իմ անունս տրուելուն
 վրայ «Ոտքի ելի՛ր ու երգէ՛» հրամայեց
 եւ հեռացաւ: Դիւրին է գուշակել թէ այդ
 պահուն ինչպիսի դժուարութիւններ ունե-
 ցած չ'ըլլար արեւելեան ամբշտուութեամբ
 տողորուած նորընծայ ուսանող մը:

Սակայն հարկ էր՝ կամայ թէ ակամայ՝
 հնազանդիլ:

Ուստի մեղմ ձայնարձակութեամբ եղած
 հրամանը — չեմ յիշեր ի՞նչպէս—կատարե-
 լէս ետքը, ինձ լուր տըրուեցաւ թէ Վեր-
 Հ. Ալիշան Վարդապետն է եղեր զայն ա-
 ռաջարկողը, եւ թէ յոյժ գլխածուեր է իմ
 երգելուս ատեն: Ձարմանալի թուի գուցէ
 այս բանը, որ արդէն իմ մտքէս չէր կրնար
 անցնիլ. բայց աւելին կայ դեռ: Յաջորդ
 օրը դրով ալ պահանջուեցաւ ինծմէ այդ
 աննշան երգը՝ Հ. Ալիշանի յանձնարարու-
 թեամբ, եւ պատիւը ունեցաւ ցուցադրուե-
 լու Շիրակ տեղագրութեան մէջ:

Արդարեւ իրեն համար անկարելի էր ան-
 տեսել ո՛ր և է չնչին պատեհութիւն կամ
 նշխար որ Հայութեան ներկայ թէ անցեալ
 փառքերուն կը վերաբերի: Մտքէս բնաւ
 չ'ելլեր այս մասին տուած զարմանաօրթ
 մէկ օրինակն ալ 1883 Յուլիս 14ի գիշերը,
 այն սե թուականին՝ որ արցունքով արձա-
 նագրուած է մեր տարեգրութեանց մէջ:
 Մինչ վենետիկ խրախճանութեամբ և լու-
 սավառութիւններով կը տօնէր իր նշանա-
 ւոր մէկ թուականը, ասդին միւլթարակերտ
 չքնաղ դաստակերտը մեծ մասով բոցերու
 մէջ կը ճարճատէր՝ ի սպառ մոխրակոյտի
 մը վերածուելու վտանգով: Կիւրեղեան
 Արքահօր եւ բոլոր Միաբաններուն հետ՝
 մենք նորընծաներս ալ թողած մեր խա-
 ղաղիկ միայնանոցները, գերագոյն ճիգե-

րով կ'աշխատէինք մինչեւ առաւօտ՝ բան
 մը աւելի փրկելու համար... Այդ դժոխա-
 յին պահերէ մէկին մէջ՝ յանկարծ իմ աշ-
 քիս զարկաւ ու պատանեկան ուշադրու-
 թիւնս գրաւեց նոյն Գերապատիւ Հօր
 միակ եւ յատուկ հոգածութիւնը նախնեաց
 ձեռագիրներու մասին, զորոնք մէկիկ մէ-
 կիկ դարաններէն հանելով՝ ծայր աստի-
 ճան փութկոտութեամբ՝ կը փոխադրէր
 վտանգէ հեռի ապահով տեղեր: Դէպքէն
 տասը տարի ետքը՝ երբ քահանայ էի այլ-
 եւս, կըցայ ստուգել այս բանիս համար
 իր տուած բացատրութիւնը զարմացողի մը
 ուղղուած. «Մեր անգին գանձերը պէտք
 էր ազատել նախ. միւս բոլորը՝ ո՛րքան
 մեծարժէք նկատուին՝ կարելի է վերստա-
 նալ, բայց նախնեաց ձեռագիրներու կո-
 րուստը անդարմանելի է»:

* * *

Ալիշան Վարդապետին այսքան բնատուր
 բարեմասնութիւնները յիշեցնելէս ետքը,
 չեմ կրնար զանց ընել ամենէն գերազանցն
 ու հանրածանօթը:

Ան բանաստեղծ ծնած էր՝ բառին ամե-
 նակատար իմաստովը, բարձր եւ լուսա-
 չող, նման հսկայազօր մեծ գիտաւորնե-
 րու՝ որոնք դարերու ընթացքին հազիւ եր-
 բեք կը տեսնուին: Այսպիսի մեծ միտք մը
 սահմանափակ երկրի մը համար չէ ան-
 չուշտ: Իսկ եթէ Հայաստանը նախընտրեց
 աւելի ու գոռացուց բամբիռն փառագոյ,
 պատճառը անօրինակ հայրենասիրութիւնն
 էր: Իր գերաթուիչ խոյանքներուն պարտու-
 պատշաճ ներկայացումը համեստ խորա-
 գրիս նպատակէն դուրս կը մնայ թէեւ,
 սակայն համառօտ խորհրդածութիւն մը
 ներելի է անշուշտ:

Ձեմ վարանիւր ուրեմն հաստատել անմի-
 ջապէս թէ վեհագոյն մտաւորականներ
 մեր հսկային հետ կրնան բաղդատութեան
 դրուիլ, բայց ոչ միջակ տաղանդներ: Այս
 տեսակէտէն շատ կը սխալէր Մինաս Չե-
 րազ իր «Պեշիկթաշիկան և Ալիշան» գուղա-
 կչիւով, ուր կը ծնաւորական սքեմը կը

նկատուէր իբր սեւ պատան մը՝ որ բանաստեղծին խանդը կը ծայրատէ: Ոչ, Ալիշանն ոչ մէկ ատեն հառաչելով արեգին նայեցաւ՝ իբր իր կոշտմէն դժգոհ մէկը: Ընդհակառակն՝ ուխտադրութեան առաջին օրէն իսկ՝ անոր հոգւոյն կորովաբեր աչքերը ուղղուեցան շատ աւելի բարձրերը, դէպ ի Արդարութեան Արեգակը: Անոր չնիկ⁽⁵⁾ հանճարը երբեք ամուլութեան չմատնուեցաւ, եւ ոչ ալ կաշկանդուած մընաց ստորաքարչ հակուսներու ցանցին մէջ: Երգեց միշտ երկնային ու անմահական սէրը՝ որպէս չափանիշ՝ անչափելի Աստուածութեան, անոր փարեցաւ բուռն տենչանքով, ու կրցաւ ըսել ո՛րքան յանդուլն՝ նոյնքան ճշմարիտ սա խօսքը. Եթէ Աստուած սէր չէ՝ քան զԱյն չիք ոք հեգ (Եթէ սէր չէ Աստուած՝ չկայ Անկէ աւելի խեղճ մը): Բացուեցան իր քնարին առջեւ անհուն եւ անծայրածաւալ հորիզոններ՝ ողորդուած շնորհաց եւ գիտութեան լոյսերով, եւ որոտադոչ չեփորին առարկայ եղան՝ երկինք, երկիր ու բովանդակ տիեզերական դրութիւնը՝ արեգէն մինչեւ սանդարամետ: Իր արծուենման սաւառնող մտքէն չեն վրիպած մարդկային թաքուն զգացումներ, լուռ վիշտեր, հոգեկան անձկութիւններ, եւ կենդանական ու անկենդան բնութեան մանր ու աննշան իրերը, մինչեւ ոստրէի մը խեփորը, ամէնն ալ ողբերգուած իր երկնադրեցիկ քնարին թրթռացումով:

Մ. Չերազի յիշեալ բաղդատականին մէջ մեր հոգերգողը, ներկայացուած էր իբր ջրվէժ մը դարահոս ու փրփրալից, կարծելով տուած ըլլալ անոր արժանաւոր տեղը ազգային մատենագրութեան մէջ:

Միթիթարեաններս յօժար սրտով պիտի ողջունէինք այդ նմանութիւնը՝ եթէ անճիշտ ու անպատշաճ վերագրւորներով չներկայացուէր: Ալիշանեան ջրվէժը « անհրամբունչ » է կարծուածէն աւելի, բայց երբեք փրփուր եւ կռիւլ չի ժայթքեր դէպ ի Երկինք. վար չի նետուիր ռոնալով, եւ ոչ ալ կը կռուի մի յաւիտեանական խուրի դէմ հայիտելով, ինչպէս այդ գուգա-

կշռողը կ'երազէր: Դարձեալ, Պեշիկթաշլեան կրնայ Աստղիկին նայիլ, եւ մահամերձ Պ. Դուրեան մը՝ ուղղակի Աստուծոյ դէմ տրտնջել. ասոնք սովորական են աշխարհի համար: Տարբեր է սակայն Հ. Ալիշանի դիրքը, հազուադէպ ու բացառիկ: Այնչափ բարձր ու խոր, այնքան ընդարձակ ու բազմակողմանի են անոր քնարին ելեւէջները՝ որ Չերազի պէս խորհողներ պիտի չկարենան թափանցել անոնց դադունքին:

Ո՞ր մէկ գիտակից արդեօք մեր ազգին մէջէն կրցեր է անգիտանալ Նահապետի նշանակութիւնը, « անուն մը՝ որուն ամէն հայ սիրտ, ըլլայ այն նոյն իսկ ապառաժ, չի զլանար սրտի երկրպագութիւն մը, չի կրնար զսպել անոր համար իր մէջ կուտակուած յաւիտենական յարգանքը: Ան իր ամբողջ կեանքով մեր անապատին մէջ վառեցաւ մոմ մը՝ ուղղելով իր բոցը մի միայն իր սիրելի ազգին վրայ: Շատ մը նախնի մատենագիրներէ աւելի եռանդուն ու գործօն միտք մը ընդունուեցաւ: Իր աննման քնարը Հայ յովսափատեան գիտականութիւն ոգի փչեց: Ինքը միայն՝ մինչեւ իր ատեն՝ Հայ մտքի ամէնէն պատկառելի ներկայացուցիչն եղաւ Եւրոպայի գիտնական աշխարհի առջեւ, եւ ինքը միայն՝ հայրենի հոգին հնազանդ, ճշգրիտ պատմիչ եւ փառաբանիչը »⁽⁶⁾:

Ալ աւելի առաջ, ազգային պատկառելի դէմք մը՝ Սրուանձտեանց Գարեգին Վարդապետ — որուն « Համով-Հոտով » յիշեցի վերեւ — Հ. Ալիշանին զրկելով իր նոր մէկ գործէն օրինակ մը իբր ուղերձ, վրան կը դրոշմէր սա խօսքերը. « Ոսկի ու մարդարիտ կը դառնայ իմ Գրոցն ու Բրոցն՝ եթէ Ձեր քիմքն ու ծուծքը հպին անոր, որոյ ծրագրողն անբացատրելի հաճոյք, վարձք ու քաջալերս անձին կը համարի, երբ լսէ

5. Այդ բառը իր իսկ կերտածն է որակելու համար Շաթուրիանի հանճարը՝ զոր սիրած էր և որուն տաք գրուածքներ հիւսկեց Նուազներուն մէջ (Տիրունի, էջ 86):

6. Հ. Սիմոն Երեմեան, « Բազմավէպ » 1902, էջ 347:

թէ ընդունեն ու վերծանեն էք զայն: Ձեզմէ վկայութիւն մը կարգել՝ — անմահաւալ է »⁽⁷⁾: Արդարեւ անմահութեան բոյր ու կազդոյր են անոր գրչէն ելած մէն մի ծորան ու բան:

Յաճախ միջակ բանաստեղծներ գինովցած իրենց Մուսաներու ներշնչումներէն՝ կէտ առ կէտ կը հետեւին անոնց թելակէտ առ կէտ կը հետեւին անոնց թելակէտ գրութեանց, յար եւ նման ողբհարցական միջնորդներու (medium): Հ. Ալիշան, ընդհակառակն, ազատ համարձակ կ'արժաթեւէր իր Պեգասոսն ըլլալով հանդերձ ամենէն խստերախն ու սանձակոտորը, ինք գիտէր ուղած ուղղութիւնը տալ անոր մրրկավար ճախրանքներուն, ստեղծել յարմար առիթներ ու խորհրդաւոր պահեր՝ յազուրդ տալու համար բոցավառ սրտին անխառն զգացումներուն: Այս պատճառով կը տեսնենք որ ստէպ իր քնարին մեղեդիներով կը փառաբանէր Երրեակ և մի Աստուածութիւնը, ու երկնային բնազաւառները կը փոխադրէր տաղտապած մտքեր ու ականջներ: — Մերթ որպէս խորհրդաւոր ողբերգող՝ կը յածէր մահուան ըստուերներուն մէջ իր կենդանի հաւատքին ճրագովը եւ կ'ողբար մարդկութեան կորուսած անմահութիւնը: — Մերթ կ'երեւէր անձայն անապատի ամայութեան մէջ՝ որպէս մարդարէ մը ամպրոպային ու սպառնալից, եւ Ս. Ղեւոնդի բերնով կը շանթարէր հոն հանդիպող ընտանի օձը, հայրենիքի առաջին դաւաճանը: — Մերթ՝ որպէս խորամուկ Յաւիտենականին անքննելի ծրագրիներուն, կ'այցելէր Գեթեմանիի պարտէզը՝ դաւիհաւոր լուսինն ու աղղկոտ ցուքներուն հետ, հոն կը նկարէր աստուածային մենամարտը զոհուած Յիսուսին, եւ մարդկային անօրէնութեանց ցայտուն պղպշակները Անոր հաշտարար բաժակին մէջ: — Մերթ եւս, իբր խորագին իմաստասէր, բարդ եւ անել մտածութեանց մէջ ընկղմած եղեւինի մը շուքին տակ, կը թուէր իր մտքին մէջ ամփոփել ու վերլուծել բնութեան հրաշալիքները եւ դարերու պատմութեանց բոլոր անցուդարձերը: Այս մասին կ'արժէ մէջ բե-

րել տպաւորութիւնը մեր երիտասարդ բանաստեղծ Վանատուրին⁽⁸⁾. « Շատեր լսած են, եւ քիչեր թերեւս ճաշակած Ալիշանի այս փոքրիկ՝ բայց ոսկեղինիկ գլուխ-գործոց գրքոյկը: Տաք եւ հոգեխոռով խօսակցութիւն մը բնութեան եւ բանաստեղծին միջեւ, ուր Նահապետին ալեկոծուած ներաշխարհն ի յայտ կու գայ իր ամբողջ տենչանքներով, յուզումներով եւ բարդութիւններով. Յուշիկները եթէ հայրենակալութիւնները եւ կսկիծներ ունին. Նրաւագները՝ սիրոյ եւ գեղեցկին լարը, Ընդեղները՝ երկնքի խորութիւնն ունի, հոգւոյ աղաղակը եւ ճշմարտութեան վէպն է բնութեան մէջ գրուած... Շատ ընդարձակ է Ալիշանի սիրտը, անոր հոգին մի անյաղ ծով է. եւ ահա՛ անսահման տիեզերքն անդամ իր խորթափանց մտքին անձուկ կու գայ, եւ ջրադրդի ո՛ կը փրնտոէ ա՛յլ աշխարհներ, ա՛յլ հորիզոններ, ու բնութիւնը սանդուղ ըրած՝ կը բարձրանայ ամպերէն վեր, կը դիմէ առ Այն՝ որ ամէն ինչ է, որ միայն կայ ու չ'անցնիր, չ'եղծանիր՝ ինչպէս հողի հաստ խաւերով ծածկուած հազարաւոր ազգեր ու պատմութիւններ: Խորհրդածութեանց վախճանին՝ ան իր կրօնական շունչը կը տարածէ նաեւ անշունչ արարածներու վրայ, կը խօսի անոնց բերնով, կը հիւսէ օրհներգի կանաչ երգեր. հուսկ հոգեկան թողլքումով՝ կը բաժնուի կեանքի դարուններէն, եւ կը վերանայ առ բնութեանց բնութիւնը »:

Ահա՛ թէ ինչ է իմաստը Ալիշանեան հանճարին եւ մինչեւ ուրե՛ր կը հասնի: Չուղբելով աւելի շեղիլ խորագրիս սահմանէն, կ'անցնիմ յիշատակել նաեւ մէկերկուքը քիչերու ծանօթ բնատուր ձիւքերէն՝ որոնք սերտ աղերս ունին անոր ներքին կեանքին հետ:

7. Կ. Պոլիս, 1874, Նոյեմբ. 22.

8. Հ. Վահան Վ. Յովհաննէսեան, որ աշխարհաբարի վերածելով Ընդ եղեւնեալը՝ իր հիացումը կը յայտնէր համառօտ նախաբանով մը (Բազմ. 1930, էջ 35): Սոյն գեղեցիկ թարգմանութիւնը լոյս տեսաւ նաեւ գաւառէն:

Սովորական գրադէտներ կը դժուարին ամէն նիւթի վրայ գրելու. Հ. Ալիշանի պարադան ասոր ներհակն էր. ան կարող չէր իր ներշնչումներէն խուսափելու, չէր կրնար չգրել. եւ իր վրայ դարմացողներուն ուրիշ պատասխան պիտի չունենար, կարծեմ, եթէ ոչ՝ Լամարթինի տուածը այն հարցումին թէ ինչո՞ւ կը նուագէր միշտ.

...ինչո՞ւ կ'երգես. — Հարցումդ քի՛ւ ֆիլոսոփիկ.

ինչո՞ւ համար գիշեր ատեն՝ իր ձայնն անուշ կը խառնուի

Առուակին ֆաղցր մրմունջին՝ երեքածուփ հովանւոյն տակ:

Ես երգեցի, բարեկամներ, միշտ ինչպէս մարդը կը շքնչէ,

ինչպէս քոչուներ կը նուագէ, նման հովիւն՝ որ կը փռչէ,

Եւ ջութերուն՝ որ կը հոսի կարկաջելով:

Ոչ ոքի ձեռքն երբեք հնչում լարին վրայ Մարգեց իմ ձեռքն դեռավարժ տակաւին.

Չ'ուսանիր մարդ՝ ինչ որ երկինք կը ներշնչէ:

Բընաւ մէկէ մը չեն ուսած՝ առուն իր վագրը դէպի վար,

Արծիւն՝ անգուսպ իր խոյանքներն օդին վերեւ սաւառներու.

Եւ ոչ մեղուն՝ իր բնագոյր մեղրը շինելու:

Սիրել, երգել ու աղօթել. — ահա՛ իմ կեանքն քու բոլոր:

Փրանսացի քնարերգակին այս քաղցրիկ աւազը չի՞ յիշեցներ միթէ առանձնական կեանքը մեր հոգեւոյս նահապետին, որ իր գրական գործերէն զատ՝ իրեն ըզբազանք ըրած էր սիրել, երգել ու աղօթել:

Անոր սիրոյն առարկաներն էին՝ նախ եւ առաջ՝ ինչպէս գիտենք, Աստուած եւ Հայրենիք. առաջինին համար աղօթարան կը մաշեցնէր եւ երկրորդին՝ գրասեղան:

Սակայն իր սրտին մէջ լայն տեղ մը ունէին նաեւ ասոնցմէ մին կամ միւսը աւելի ըզգացնող իրեր՝ շարժուն թէ անշարժ, ինչպէս ծաղիկներն ու թռչունները, բայց մանաւանդ անմեղ մանուկները՝ որոնց հետ

կ'երեւակայէր ըլլալ տօնախումբ հանդէսներու կամ ծաղկաւէտ բուրաստաններու մէջ, երբեւ միասին ու զուարճանալ հոգեզմայլ զգացումներով:

Նախապէս այս եղած էր արդէն իր դաստիարակչական գաղտնիքներէն մէկը: Տղայաց կենցաղէն հմայուած՝ կը սիրէր փոքրիկանալ, եւ յաճախ անոնց լեզուները փոխ կ'առնէր՝ վերառաքելու համար իր սրտէն թռած կայծերը: Ըսածս անհաւատալի կարծողը կրնայ աչք մը տալ միայն Նուագներուն մէջ սա վերնադիրներով հրատարակուած ոտանաւորներուն. Առ մանկունս նորամուտս յաշխարհ, Օրհնեցէ՛մ մանկունք գՏէր, Թոյլ տու՛մ մանկաւորդ գալ առ իս, Ի մանկունս գրօսելով ի դաշտի, Առ Ս. Մանուկն Ալիստս, եւն:

Այս համառօտ նմոյշներէն դիւրին է գուշակել իր շունչով սնած ու մարդուած սաներուն կրած ազդեցութիւնը մանաւանդ փոքրիկներուն, որոնց որքան սիրելի ու ցանկալի էր իր ներկայութիւնը, հարկաւ նոյնքան տխրութեամբ համակուած կ'ըլլային՝ երբ կը հարկադրուէր յանկարծ իրենցմէ բաժնուիլ ու բացակայիլ:

Սակայն այդպիսի առիթներու մէջ ալ գիտէր հեռուէն անոնց տխրութիւնը փարատել՝ ուրախառիթ անակնկալով մը⁽⁹⁾:

Ըսի քիչ մը վերը՝ թէ՛ կը սիրէր նաեւ ծաղիկներն ու թռչունները, որոնցմէ հոգեւորապէս շատ աւելի կ'ազդուէր ու կը զգածուէր քան ո՛ր և է բանաստեղծ. բուրաստաններու, ծործորներու և ծմակներու մասին իր գրչէն ելած այնքան փափուկ ու վեհամասն նկարները բաւական խօ-

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

Սակայն այդպիսի առիթներու մէջ ալ գիտէր հեռուէն անոնց տխրութիւնը փարատել՝ ուրախառիթ անակնկալով մը⁽⁹⁾:

Ըսի քիչ մը վերը՝ թէ՛ կը սիրէր նաեւ ծաղիկներն ու թռչունները, որոնցմէ հոգեւորապէս շատ աւելի կ'ազդուէր ու կը զգածուէր քան ո՛ր և է բանաստեղծ. բուրաստաններու, ծործորներու և ծմակներու մասին իր գրչէն ելած այնքան փափուկ ու վեհամասն նկարները բաւական խօ-

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

Սակայն այդպիսի առիթներու մէջ ալ գիտէր հեռուէն անոնց տխրութիւնը փարատել՝ ուրախառիթ անակնկալով մը⁽⁹⁾:

Ըսի քիչ մը վերը՝ թէ՛ կը սիրէր նաեւ ծաղիկներն ու թռչունները, որոնցմէ հոգեւորապէս շատ աւելի կ'ազդուէր ու կը զգածուէր քան ո՛ր և է բանաստեղծ. բուրաստաններու, ծործորներու և ծմակներու մասին իր գրչէն ելած այնքան փափուկ ու վեհամասն նկարները բաւական խօ-

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

Սակայն այդպիսի առիթներու մէջ ալ գիտէր հեռուէն անոնց տխրութիւնը փարատել՝ ուրախառիթ անակնկալով մը⁽⁹⁾:

Ըսի քիչ մը վերը՝ թէ՛ կը սիրէր նաեւ ծաղիկներն ու թռչունները, որոնցմէ հոգեւորապէս շատ աւելի կ'ազդուէր ու կը զգածուէր քան ո՛ր և է բանաստեղծ. բուրաստաններու, ծործորներու և ծմակներու մասին իր գրչէն ելած այնքան փափուկ ու վեհամասն նկարները բաւական խօ-

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

9. Ահա նմոյշ մը իր այս կարգի հրահանգիչ գուարթարանութիւններէն. Բարիգեան սաներուն զրկած նախակներէ մէկին մէջ կը գրէր. «Գիտնալով որ այլ ինձմէ խրատի կարօտ չէք, բայց ես ալ տեսակ մը սովորութեամբ վարժած եմ այնպիսի բանի, այս անգամ այլ քանի մը կտոր խաչքեմ գոր դռք այլ փոխանակ ականջի՝ դէպի բերան տարեք եւ անոյլ բաներ խմանալով՝ իմացուցեք»: — Սոյն երկտող անցուղարձը կ'առնեմ իր մասին գրուած ընդարձակ յօդուածէ մը՝ Հ. Ղ. Տաշեան Վարդապետի ստորագրութեամբ, հրատարակուած «Բագմովէպ»-ի 1926ի Նոյեմբեր ամսաթիւին մէջ:

սուն են արդէն: Ոչ մէկ քերթող, ոչ մէկ նկարիչ յաջողեր է աւելի հրաշալիք ներկայացնել ծաղկանց թաղուհին, անրիժ շուշանը, համեստ ու պարկեշտ մանուշակը եւ ասոնց համասերները, որոնք իրենց թոյրովն ու բոյրով թուեղ կը հանէին անոր երկնավառ սիրտը:

Իրեն շատ դուրգուրալի էին նմանապէս օղային երաժիշտները. իսկ ծերութեան շրջանին՝ յատկապէս ճնճղուկներն ու վանդակէ դուրս քնացած դեղձանիկները: Ասոնցմէ մէկ քանին, ձմեռ ատեն, թռչտելով կու գային կը թառէին յաճախ բանաստեղծին խուցի պատուհանին առջեւ, ու իրենց ճիւճիւններով պահիկ մը անոր գոգանքը եւ պատրաստած հացի փշրանքները վայելելէ ետքը՝ կ'անհետանային ձիւնալից ամայութեան մէջ:

Անդամ մը, սակայն, երբ յոյժ գրադած էր լրացնելու համար իր հոյակապ Տեղագրութիւններէ մին, յանկարծ մեղմիկ կտկտանք մը կը հասնի ականջին՝ պատուհանի կողմէն. իսկոյն աչքերը կ'ուղղուին դէպի հոն, եւ կը տեսնէ սիրուն դեղձանիկ մը որ դուրսէն թռուրտելով փարած ապակիներէ մէկին՝ կտուցովը քրք քրք կը զարնէ, որպէս թէ ստիպողաբար կը

թախանձէր ներս ընդունուելու համար: Անմիջապէս կը փութայ ու կը բանայ պատուհանը փոքրիկ հիւրին առջեւ, ու զայն ակին մէջ առնելէ, դդուելէ եւ պահիկ մը անով զբաղելէ ետքը՝ կ'արձակէ նորէն որ երթայ ազատութիւնը վայելելու ընդարձակ հորիզոնին մէջ: Այդ թռչնիկին տըրուած վերջին համբոյրին հետ՝ իր ողջ երթի քնքուշիկ մաղթանքը Նուագներուն մէջ մտած բարեբախտաբար, կ'արժէ որ հոս նոյնութեամբ ներկայացնեմ՝ աշխարհաբարի վերածելով:

Դարձիր, ձագիկ սիրունակ,
Ազատութեանդ դարձիր,
Երկինքն ունիս պարունակ,
Ի՞նչ է ինձմէ քու խրդիլը:

Չարիք ըրած չես մէկին,
Չեմ կամենար ես ալ քեզ.
Նախանձելով այդ բախտին՝
Կու տամ քեզ քու ասպարէզ:

Թըռի՛ր օդին մէջ ազատ
Հետդ առնելով իմ համբոյր,
Ու գեղգեղովդ անընդհատ
Մաղթէ ինձ ալ ելք անդոյր:

(Շար.)

Հ. Թ. ԹՈՄՍԱՆՍ

Օ Ր ՈՒ Ա Ն Գ Ր Ք Ե Ր

ՏՈՒՆԵՐՈՒ ԵՐԳԸ. (Մ. Իշխանի. տպ. Պէյրութ, 1936).

Թարմութիւն, անկեղծութիւն, ինքնատուրութիւն կայ Մ. Իշխանի «Տուներու երգ»ին մէջ, զարնանքով, բաբախուն, բերկրառիթ:

Վարուժանի «Հացին երգ»էն ետք՝ առաջին հայ գիրքն է այս կարծեմ, զոր բաղկացնող տարրերը համախումբ կը ձգտին նոյն նպատակին, կը դառնան նոյն գաղափարին շուրջ: Եւ այդ նպատակը, այդ գաղափարը, կամ նիւթը, ինչպէս որ կ'ուզէք, աշխարհի ամենէն քաղցր բանն է, Տունը, հայրենի տունը, ուր կը ծնիս, կը մեծնաս, կու լաս, կը հրճուիս, կը մեռնիս:

Ամէն ոք ծանօթ է անգլիերէն երգին, որուն հայերէնն ալ կայ.

— Ոչինչ են աչքիս աշխարհի հաճոյքներ,
Յաճուկ տանս նրբան տեղ երբեք չեմ զբոսներ,

Տուն, տուն, քաղցր իմ տուն.

Եւ սակայն աշխարհի վրայ հայուն չափ զօրաւոր կերպով իր տունը սիրող արարած չկայ: Արմատախիլ, նետուած օտար անհոգի վրայ, հայը ջանացած է երդիք մը ունենալ, ի՞նչ փոյթ թէ միայնականի, հիւղակ մը սեփական, զոր չէ փոխած ամենէն պերճաշուք պալատներուն